

Utilisar l'ambient

La Veglia Confederaziun, part 2: economia

■ **Bler pli ferm ch'ozendi ha la cuntrada influenzà la vita da noss perdavants: las povras valladas muntagnardas, las regiuns dals lais e dals flums da la Bassa. Ils umans da lur vart han utilisà e furmà l'ambient tenor lur pussaivladads e bagsegns.** Quai n'è tuttavia betg succedi adina en concordanza cun la natira. Er en la citad dal temp medieval hai dà problems concernent la dismessa da ruments; ils gauds han pati tras il diever creschent da lairina da construcziun e d'arder. Citads grondas e pitschnas èn vegnidas fundadas, èn creschidas plaun a plaun u èn puspè svanidas. Pir cun il temp han ils purs da muntogna e da la Bassa sviluppa furmas economicas differentas.

Graun e chaschiel: l'agricultura

L'agricultura avant sistschient onns, per exempel en la planira al Lai da Bienna: ina povra chausa!

Almain per nus dad oz. Ina vatga magra, pauc pli gronda ch'in vadè dad oz, tira in arader da lain che penetrescha strusch in pe en la terra. In pur cun duas vatgas ed in arader vegn considerà sco bainstant. In chaval è uschè char ch'el vegn dà a fit a l'entir vitg sco oz ina maschina da scuder.

En il temp medieval tempriv èn la tratga da muvel e la cultivaziun da graun da chattar in dasper l'autra anc en tuttas regiuns. A partir da 1300 entschava in ils purs da muntogna a sa spezialisar sin la fabricaziun da chaschiel grass – in art ch'els han surpiglià da l'Italia dal Nord. Il chaschiel è era vegnì exportà en questa regiun, ensemen cun pitschnas muntaneras d'animals da maz. Ulteriurs cumpraders eran da chattar en las citads a l'Ara, a la Reuss u al Rain.

En la Svizra Bassa valeva la devisa «da tut insatge»: surtut cultivaziun da graun, tratga da biestga gronda e manidla, cultivaziun da legums, da puma e da la vit. En il 18avel tschientaner ha il dumber creschent da la populaziun pretendì novas metodos da producziun: tegnair il muvel en uigl, rimnar la grascha e ladar ils ers, arar cun iseglia ed animals pli fermes. Surtut las pastgiras ch'èn vegnidas giudidas comunablamain durant tschientaners, èn vegnidas repartidas sin ils purs ed utilisadas a moda privata.

Fin enturn circa 1850 furmavan l'agricultura e la tratga da muvel la basa da l'economia svizra. La Svizra Bassa produciva granezza, spezialmain salin e spelta; avaina vegniva plantada sco pavel per ils numerus chavals. Vers la fin dal 18avel tschientaner è creschida la muntada dal tartuffel enormamain. Grazia a metodos modernas da cultivaziun ed a culturas intensivas ha la raccolta da l'agricultura indigena pudì star a pèr a l'augment da la populaziun. L'amplificaziun da la rait da viafier suenter il 1850 ha pussibilità l'import

da products pli bunmartgads ch'han periclità quest equiliber.

Colliaziuns pli e pli entretschadas: traffic e commerzi

Il commerziant che manava enturn il 1400 in pèr ballas da launa da Constanza e Bellinzona stueva pajar taxas da passagi a betg main che indesch duanas. Vitiers vegnivan ils custs per ils berniers e lur animals da sauma e per las trais fin quatter pernottaiziuns. In navigatur fascheva il viadi da Lucerna a Basilea sin la Reuss e sin il Rain en in di. Ma er el stueva pajar dazi en plirs lieus ed accidents tras cupitgar ed urtar sin il fums succedivan savens. Chars da rauba vegnivan applitgads praticamain be en las planiras da la Bassa ed er qua èn las vias vegnidas cuvridas cun sulada pir en il 18avel tschientaner.

Malgrà talas cundiziuns stanclentusas traversava ina rait da rutas da commerzi la Svizra: ella fascheva part d'in sistem europeic da traffic. Quel permetteva da transportar en il pajais bains da luxus, urdains da mintgadi e vivonda. El pussibilitava d'exportar chaschiel, animals e textiles en la Lombardia u en auters pajais. Pir uschia han las singulas regiuns pudì sa spezialisar a partir dal 1600. A partir da quest mument n'eran ellas però betg ablas da proveder sasezzas.

Lavur da fabrica a chasa: industria avant l'industria

Enturn il 1750 offrivan negoziis nobels a Rio de Janeiro u Veracruz tailla da saida svizra en gronda seleziun; martgadants d'uras a Londra vendevan pendulas dal Giura svizzer. Tar omadus products helveticos era la lavur a chasa da gronda muntada. Ella vegniva fatga en vitgs apparentamain idillics dal Giura e da la Bassa che parevan d'esser bainstants. L'augment da la populaziun ha gè per consequenza in dumber pli e pli grond da purs pitschens e schurnaliers ch'han stuì sa cuntentar cun ers minimals e cun varsaquants animals manidels. La veglia populaziun indigena u ils vischins dal vitg han mantegnì per sazez il giudiment dal terren comunabel. Da tge duevan viver ils fulasters?

Interprendiders da las citads han gè ina resposta. Dapi il 17avel tschientaner laschavan els seser al taler per lur avantatg forzas da lavur bunmartgadas da la champagna. Purs pitschens faschevan chalschiel, tessevan saida u fabrigavan parts d'uras.

En il 18avel tschientaner gudagnava per exempel in quart da la populaziun dal chantun da Turitg il paun da mintgadi cun elavurar la mangola. Geneva è daventà il grond center d'uras da l'Europa; l'entira regiun dal Giura era dependenta da la citad. En la Svizra Orientala è la fabricaziun da tailas da glin indigen e da mangola importada sa sviluppada ad ina da las industrias las pli impurtantas. Basilea è daventà il center da la tessaria da bindels da saida ed è restà quai fin en il 20avel tschientaner.

Agricultura en la Svizra Bassa (1670).

Blers dals products mezfinids en la chasetta da purs vegnivan elavurads vivand en las uschenumnadas manufacturas medemamain da forzas da lavur bunmartgadas. Durnas ed umens da la champagna montavan qua uras, picturavan porcellana, suernavan saida u stampavan tailas. Las manufacturas eran las precursuras da las fabricas da pli tard.

Aua, laina e crappa: materias primas avant l'isch-chasa

Tgi ch'admira las imposantas chasas da purs en l'Argovia ed en il chantun Berna cun lur tetgs lads e profunds na duess betg embliadar il suandant: mintgin da quests edifizis ha «custà» in bun toc guaud. Per la construcziun da la tetgaglia e da las paraids han ins duvrà fin a 100 plantas autas. A partir dal 1500 han praticamain tut las vischnancas relaschè urdens da laina; quels reglavan en tut ils detagls la repartiziun da la laina d'arder e da construcziun als members da la vischnanca.

Sper arschiglia, turba e crappa è la laina stada per noss antenas la pli impurtanta materia prima e purtadra d'energia. Or da laina han ins taglià cups, stgadellas e pals da vits; laina serviva per far saivs, per stgaur la platta e la pigna, per construir punts e per elavurar metals. Schizunt abitadis allontanads n'eran tuttavia betg circumdads da guauds da paraulas, mabain savens da chagiom selvadi.

Per ils mastergnants era l'aua la furnitura d'energia principala. Ella metteva en moviment las rodas dals mulins da graun e da chonv; cun forza d'aua èn vegnids laminads ils metals e squitschè ieli da ravas e nuschs. Maschinas muventadas da l'aua eran da chattar en las minieras, per exempel per ventilar las galarias. La Svizra d'antruras ha numnada-

main explotà en blers lieus cotgla e metals, er sche l'explotaziun era plitost pitschna.

Mirs e portas: viver en la citad

Els avessan oz cumadaivlamain plaz en in stadion da ballape da mediocra grondezza, ils radund 10 000 abitants da Geneva, Basilea, Berna e Turitg. En las autras citads da la Veglia Confederaziun viveva anc pli pauca glied, malgrà la miraglia imposanta, fortificaziuns e portas da la citad.

Talas portas vegnivan serradas mintga notg fin suenter l'onn 1800. Quai è significativ per las diversas furmas da viver en la citad e sin la champagna. La gronda part da la populaziun viveva da l'agricultura; l'economia da la citad sa basava dentant sin il mastergn ed il commerzi.

Stan da fiera e lavuratori: lavurar en la citad

La piazza centrala per il commerzi era il martgà da la citad. Sco martgà annual serviva el cun in u plirs termin annuals al barat cun il conturn ed al commerzi tranter las regiuns. Il martgà emnil provedeva la populaziun da la citad e dal conturn. En omadus furmas mobilisava il martgà numerusa glied – durnas da fiera e cumpraders, fabrigants ed acquistaders dals products. La controlla e l'execuziun dal martgà eran organisadas en tut ils detagls. I deva fieras spezialas (fiera da muvel, da peschs e da portgs), i deva funcziunaris da la citad che survegliavan la qualitat ed ils pretschs e ch'examinavan ils pais e las mesiras applitgads.

Praticamain tut ils mastergnants appartegnevan ad ina mastergnanza u ad ina so-

Vista da la citad dad Aarau (1612).

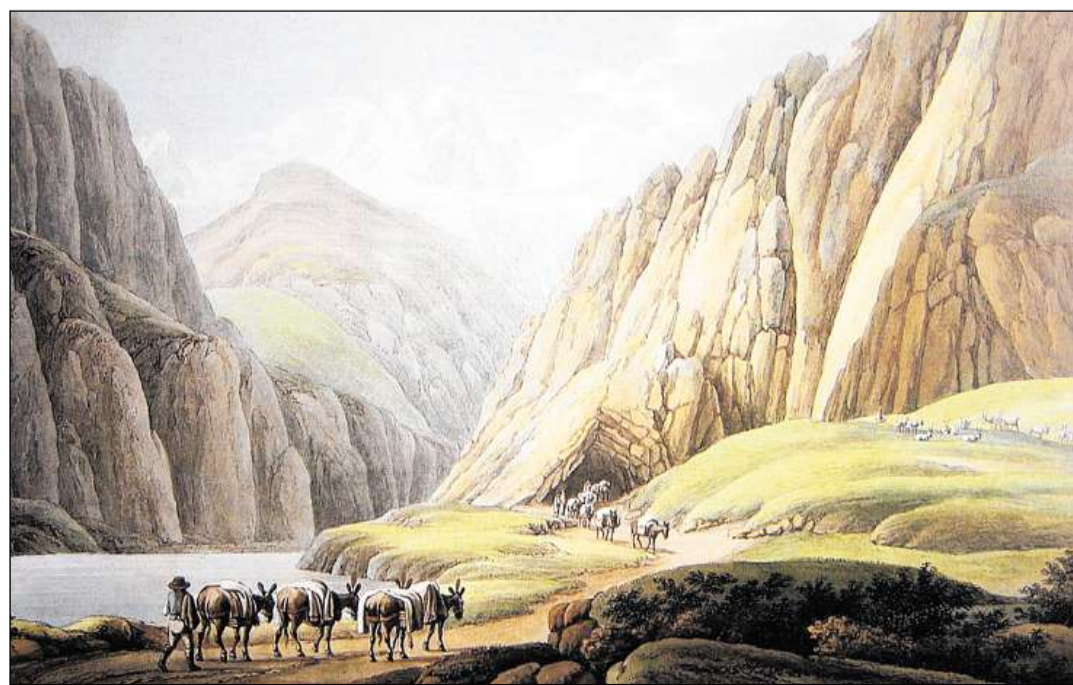
E quai tut en in spazi fitg stretg: La citad medievals da Bulle ha ina ladezza da 150 meters ed ina lunghezza da 400 meters, a Berna muntan las distanzas correspundentas a radund 175 e 650 meters. Questa citad è creschida en il 14avel tschientaner per 500 m en la lunghezza, n'è dentant betg s'extendida pli fitg fin en il temp modern.

La citad d'antruras era umida e malsaua, cun streglias stretgas e stgiras ed en il temp medieval per il solit senza sulada. Ella spizzava e tuffava, pertge ch'excrementes e ruments vegnivan bittads en las stregtas tranter las chasas, en ils uschenumnads «Ehgräben». Las auas persas currivan avertamain vers il flum, vers la riva dal lai u en il foss da la citad. Portgs e giaglinas gievan per las vias enturn e stgavavan en ils pitschens curtins davos las chasas en retscha.

La populaziun da la citad viveva en la tema permanenta d'in incendi. La citadina da Losanna è vegnida devastada dal feu il 1365 ed il 1384, Frauenfeld è daventà in'unfrenda da las flommas il 1771 ed il 1788.

cietad. En questas associaziuns s'univan professiuns sumegliantas. A la societad dals ferrers lucernais n'appartegnevan betg be ils ferrers da chavals, da guttas, d'arom e da spadas, mabain er ils ferrers da buis, ils urers, serrers, stagners e culaders da zin: ins vuleva excluder la concorrenza estra, per exempel maisters mastergnants e martgadants d'ordaifer. L'execuziun d'in mastergn en la citad è restà in privileg resalvà exclusivamain als maisters organisads en las mastergnanzas; quels avevan d'observar las restricziuns ch'els avevan sezs fixà en lur statuts: tants e tants giarsuns dastgavan vegnir occupads dal maister cusunz, tantas e tantas pels dastgavan vegnir cuntschadas en in onn. Sch'il maister mastergnant muriva, gievan ils blers da ses dretgs a la vaiva.

La preschentaziun:
Dossier «La Veglia Confederaziun»
Dapli infurmaziuns:
chatta.ch/?hiid=3453
www.chattà.ch

Transport da sauma sur il Gottard (1790).